

ההיסטוריון שניסה לטהר את שמו של הורדוס

מה דחף את ההיסטוריון אברהם שליט להקדיש את חייו למאבק נגד הדימוי של עריץ אכזר שניסו חוגי האקדמיה הארץ-ישראלית להדביק להורדוס ולהיות לסנגורו הנלהב

את ספרו "הורדוס המלך: האיש ופועלו" הקדיש ההיסטוריון אברהם שליט (1898-1979) ל"זכרו של זקן חוקרי הבית השני", הפרופסור יוסף קלוזנר שמת באוקטובר 1958. הספר הופיע שנתיים לאחר מכן ב-1960. בהקדמה כתב שליט שגם בחודשים האחרונים לחייו קלוזנר התעניין לדעת מתי הספר יראה אור. בטוחני, כתב שליט, שאילו קלוזנר היה קורא את הספר היה "דן אותי ברותחין על שם חילול קודשי האומה — לפי דעתו". אבל, כך הוסיף, הוא היה מוכן ומזומן לשמוע את דעתו שלו (של שליט) בנחת "כדרך חכמים".

אברהם שליט חב חוב גדול לקלוזנר, מי שבעשור הראשון לעלייתו לארץ היה הכתובת שאליה פנה בבקשת עזרה. קלוזנר (1874-1958), בוגר אוניברסיטת היידלברג, עלה לארץ ב-1919 וב-1925 נכלל בסגל ההוראה הראשון של האוניברסיטה העברית שקמה באותה שנה, אבל כראש החוג לספרות עברית. רק ב-1944 זכה לקבל קתדרה לתולדות הבית השני. הוא כתב הרבה בתחומים רבים ושונים, ובתוך זה לא מעט על ההיסטוריה של הבית השני.

לא ייפלא אפוא ששליט, שהגיש את עבודת הדוקטור שלו באוניברסיטת וינה על יוספוס פלביוס ב-1927 עלה לארץ וחזר לווינה, וגילה ש"לא עלה בידי לתפוש מקום" הוראה שם. שנתיים אחר-כך כתב לקלוזנר שבגלל מצבם של היהודים באוסטריה הוא ינסה "לתפוש מקום בארץ בפעם השנייה, ואולי סוף סוף ימצא עבודה". הוא ביקש ממנו לעזור לו בקבלת "רישיון הכניסה" ו"לרשום אותי כתלמיד מחקר באוניברסיטה העברית". בסופו

של דבר קיבל שליט את הרישיון וב-1929 עלה שוב לארץ והתגורר בתל אביב כדייר משנה. לא נדע לומר אם קלזנר הוא זה שסייע בקבלת הרישיון.

בעלייתו השנייה הציע שליט לקלזנר לעניין את הנהלת האוניברסיטה בהצעתו לתרגם את הכרך הראשון של תוקידידס, "תולדות מלחמת פילפונס" (שתורגם ב-1950 על-ידי א"א הלוי והופיע במוסד ביאליק), ושוב הוא כותב שחרב חוסר העבודה תלויה מעל ראשו ולכן הוא פונה בבקשה לקלזנר ולמאגנס, נשיא האוניברסיטה, שיפנו לבעלת הוצאת "אמנות" שושנה פרסיץ וימליצו באוזניה שתיתן לו עבודה קבועה כמתרגם מיוונית ומלטינית. בין השאר עלה הרעיון שהוא יתרגם מיוונית את "עליית משה", ספר חיצוני מהמאה הראשונה לסדרה של הספרים החיצוניים בעריכת אברהם כהנא, אך גם זה לא יצא אל הפועל וגם מהאוניברסיטה העברית לא באה הישועה. זו, כתב, מעדיפה "כוחות ידועים ומפורסמים" ולא "כוחות צעירים אשר כישרונם לא מוטל בספק". להוכחה הוא שפך את מררתו על תרגום של י"נ שמחוני ל"מלחמת היהודים" של יוספוס שהופיע בהוצאת שטיבל ב-1923: "היסטוריון יהודי רשאי לתאר את "נבלותו של יוסף בן מתתיהו" כי "מנוולים יש בכל העולם ובכל אומה ולשון — וימינו אלה יוכיחו — ואין צורך לטהר את השרץ, כי באופן כזה תצא סנגוריה, אולם בשום אופן לא היסטוריה."

"הוא היה חזק ואכזרי מצד אחד, ערום וגמיש מצד שני. הוא ידע להיכנע וידע גם להשתלט. היה בעל-מעוף ובעל אמביציות מדיניות והשגות כלכליות גדולות. מכאן — הכפילות המפליאה שבכל תכונתו ומעשיו. נזדווגו בו גדולות וקטנות, נדיבות ואכזריות. רוממות ושפלות, שררה וכניעה"

כך או כך פירסם שליט, שלא קיבל משרה קבועה בשום מוסד, שני מאמרים חשובים בתחומו שהתפרסמו ב-1933, אחד ב"מאסף ציון" והאחר, על יוספוס ויוסטוס איש טבריה, שהופיע בכתב עת גרמני יוקרתי. כארבע שנים אחר-כך, ב-1937 הופיע במוסד ביאליק ספרו "המשטר הרומאי בארץ ישראל", ובתחילת שנות הארבעים הוא החל במפעל התרגומי הגדול של "קדמוניות היהודים" של יוספוס, תרגום שעליו זכה בפרס טשרניחובסקי לתרגומי מופת ב-1945. בד-בבד הוא פירסם כעשרה מאמרים, ובשנת 1950 זכה סוף-סוף להתקבל כמורה מן המניין באוניברסיטה. ב-1957 היה לפרופסור מן המניין, וב-1960 קיבל את פרס ישראל על ספרו "הורדוס המלך". עד 1978 הוא פירסם עוד כשלושים מאמרים. ככל הידוע לנו הוא לא נטל חלק בוויכוחים הפוליטיים בין ימין ושמאל ונשאר מיוחד עם קלזנר, כפי שמלמדים הדברים שכתב בהקדמה ל"הורדוס המלך".

בשנים שבהן פנה שליט לעזרת קלזנר היתה לשניהם ביקורת נוקבת על דמותו של הורדוס כפי שעוצבה בהיסטוריוגרפיה הגרמנית; כך לדוגמה הם הגיבו באותה רוח על ספרו של הוגו וילריך "הורדוס בן ירושלים" (1930). שליט, שקרא את הביקורת שכתב קלזנר על הספר ב"רבעון לביבליוגרפיה" (1932), כתב שהספר "מעיד כמאה עדים על מחברו, שהוא ספוג שנאת ישראל, והורדוס משמש לו דוגמה לאותם אישים בתקופה העתיקה שניסו לשווא 'לתקן' את העם היהודי." במכתב לקלזנר הוא מודה לו שהפנה אותו לספר ותיאר את וילריך כמי שאומנותו היא "להציל את כבודם" של אישים כ"קליגולה המשוגע", ושרק אנטישמי יכול לטהר דמות כזאת. קלזנר מצדו תיאר את וילריך כמי שרואה את היהודים כ"ברברים של המדבר" שהורדוס ביקש "להפוך אותם לבני תרבות... שיוכלו להשתלב בתרבות ההלניסטית רומית."

שנים אחר-כך שינה שליט את דעתו על הורדוס, כשסיפר שלמד מ"מחקרו המצויין" של ההיסטוריון הגרמני ולטר אוטו (1874-1958), שהיה הראשון שהכתיר את הורדוס בתואר "הגדול" כי הוא "שינה מן הדרך המקובלת ליזות אבנים בהורדוס בלא הזכרת

הצדדים הטובים שבו. אין ספק, שכל חקירה אמיתית מן ההכרח שתלך בדרך היא שתלך בדרך שהראה חוקר גדול זה, לפי שאין דרך אלא זו להגיע לידי הערכה היסטורית אמיתית של המלך הגדול, זו שחושפת את היחיד ההיסטוריון שניסה לטהר את שמו של הורדוס שבמפעלו ומשיבה על השאלה העיקרית, היינו: מה טיבה של חשיבות האיש, שהיה בלא ספק אחד מ'עושי היסטוריה' וכובשי נתיבות לדורות הבאים."

ז'אן פוקה, הורדוס כובש את ירושלים איור Fouquet Jean :

שליט בוודאי קרא מה שקלזנר כתב על הורדוס, מי שבעיניו היה "המלך היהודי-האדומי, המלך האכזר, האומלל ורבי-הפעלים". הורדוס היה אוזורפטור שהביא לקיצה של השושלת החשמונאית, זו שימי שלטונה היו לדעת קלזנר נקודת מפנה בהיסטוריה היהודית וכתור הזהב של תקופת הבית השני, היא הצילה את היהודים מהיטמעות בתרבות ההלניסטית

והיתה אור לגויים. החשמונאים נלחמו לחירותם של היהודים והפכו את יהודה הקטנה לארץ ישראל הגדולה, כפי שהיא צריכה להיות גם בהווה.

החשמונאים נלחמו על מדינה יהודית עצמאית ואילו הורדוס חסה תחת כנפיה של רומא. בהורדוס, כותב קלזנר, חברו כל מיני הפכים, "הוא היה חזק ואכזרי מצד אחד, ערום וגמיש מצד שני. הוא ידע להיכנע וידע גם להשתלט. היה בעל-מעוף ובעל אמביציות מדיניות והשגות כלכליות גדולות. מכאן — הכפילות המפליאה שבכל תכונתו ומעשיו. נזדווגו בו גדולות וקטנות, נדיבות ואכזריות. רוממות ושפלות, שררה וכניעה" ("יהודה רומי", 1945).

בכל זאת, הודה קלזנר, הורדוס היה "גדול", "קודם כל, בחטאיו, תאוותיו ובאכזריותו", אבל בד-בבד הוא גם "הוציא את היהדות מתוך קרן-הזווית שלה והכניס אותה לתוך העולם הגדול והרחב ששמו עולם התרבות היוונית והמדינית הרומית". הורדוס "היכה גלים גדולים, טובים ורעים. מי שמכה גלים גדולים נעשה גדול במובן ידוע. כל שעל מאדמת יהודה מזכיר אותו אלינו וכל דף מתולדות עמנו בסוף בית שני נושא את שרידי עקבותיו לטוב ולרע — אמנם לרע יותר מלטוב. ולפיכך צריכה ההיסטוריה הישראלית להרבות ולטפל בו יותר משהי מטפלת בגדולים וטובים ממנו. כי אכן, טובים ממנו היו אז הרבה; ואף גדולים ממנו היו והיו, ואולם גדולים היו אלה ממנו בשאיפותיהם ההיסטוריות שניסה לטהר את שמו של הורדוס ובטהרת-רוחם, אבל לא גדולים בהשפעתם הכבירה" ("תולדות בית-הורדוס", 1924).

קלזנר, שהכיר את ספרו של הוגה הדעות האנגלי בן המאה ה-18 תומס קרלייל "על גיבורים, הערצת גיבורים והגבורה בהיסטוריה", למד ממנו שהורדוס שייך לאותם "גיבורים" ש"עשו היסטוריה". הוא ראה בהורדוס דמות יחידה במינה, כזאת שעיצבה את תקופתה, וכך, למרות שבעיניו הורדוס האדם היה דמות שלילית לא יכול היה להתעלם מהישגיו. ואילו מנקודת מבטו של שליט "ברור שהרגש הלאומי שלו קילקל לו [לקלזנר] את השורה והשנאה להורדוס עירפלה את ראייתו".

גם שליט תיאר את הורדוס כ"יחיד" וכמי שאי-אפשר להתעלם מגודל מפעלו, ותהה אם לא היה ראוי להפריד בין אכזריות הנובעת מתוך "מידות האדם", כלומר מאופיו, לבין אכזריות שהיא "מדרכו של שליט ואיש מדינה". האכזריות של הורדוס היתה "מחושבת", כך טען, וביטאה תבונה מדינית ושיקול דעת שהביאו אותו לחסל אויבים מבית כדי להבטיח את שלטונו.

שליט הושפע מאוטו ומהיסטוריונים גרמנים אחרים שראו בהורדוס מי שביקש להעביר את היהודים "לאנושות התרבותית" אבל למרבה הצער נכשל בכך. היו אנשי עט יהודים שהקדימו אותו בסגוריה על הורדוס, אבל אלה לא היו היסטוריונים מעולים כמוהו. לא קל היה לו בוודאי לעמוד מול דברי הביקורת מתוך האקדמיה הירושלמית, כגון זו של יצחק בער וגדליהו אלון (שקיבל את פרס ישראל ב-1953, לאחר מותו. אלון ראה בהורדוס "לא מלך הגויים, לא מלך היהודים, ולא מלך המשיח" אלא "עריץ סתם, מעין המושלים העריצים שבתקופה ההלניסטית והרומאית, שאינם קשורים קשר שבגזע, שברוח ושבמסורות ובכיסופים הלאומיים של העמים שהם מושלים בהם, ולפיכך יכולה היה להיות מלך על היהודים ועל היוונים בלי הפרד".

ספרו של שליט על הורדוס, כתב הביבליוגרף וההיסטוריון גצל קרסל ב-1962 הוא "מהמפעלים הגדולים ביותר אשר למדעי היהדות בדורנו — ולא רק בעברית". לדעתו הספר מנהל "מאבק איתנים עם ההיסטוריון שניסה לטהר את שמו של הורדוס ההיסטוריונים מכל הדורות ולהפוך את היחס השלילי לחיובי", אבל "לפנינו בפעם הראשונה בעברית פיתוחה של תיאוריה, המצדיקה את הג'ונגל הנתעב ביותר בהליכות כולם ובתחום המדיניות". ואכן, שליט נטש את המסורת הארוכה שתיארה את הורדוס כאדם אכזר "שלא ידע רחם בכעסו". "מה אפוא הביא את אברהם שליט לכתוב בשנות החמישים, בשנותיה הראשונות של המדינה היהודית העצמאית, הראשונה אחרי המדינה ההרודיאנית, שניהול מדינה כרוך גם בשימוש בכוח? דומה שנכונים דבריו של המסאי מנחם דורמן, שכתב כי ספק אם ספרו של שליט יכול היה להיכתב לפני קום המדינה וכי ספרו הוא ניסיון נועז "לעצב את פני העם היהודי כעם המסוגל לפרנס מדינה ארצית כהלכתה ולשאת בעולה ככל העמים בעולם". לפי שליט מנהיג של מדינה יש לשפוט לא לפי "חולשותיו האנושיות" ו"הצללים בחייו" ויש להבחין בין "צדק מדיני" ו"צדק מוסרי".

דורמן התנצח עם דעה זו וטען שיש רק צדק אחד ואין לקבל את ההבחנה של שליט הנותנת הצדקה לשלטון רודני ורצחני.

משנות השישים ואילך עסקה ההיסטוריוגרפיה הישראלית הרבה בהורדוס האיש ובפועלו, בין היתר משום שרק במדינה ההרודיאנית אפשר היה למצוא אנלוגיות למדינת ישראל. רק עניין אחד נעלם מהדיון, והוא שהורדוס היה לא רק מלך היהודים אלא גם מלך האוכלוסייה ההלניסטית ושתחת שלטונו לא פרצו עימותים בין שתי האוכלוסיות. אין ספק שרוב מה שנכתב עליו בעברית אחרי 1960 אם לא כולו, נכתב תוך התמודדות עם דעותיו של שליט. אין גם ספק שספרו נתן חומר והשראה לספרות היפה ולתיאטרון. אבל בציבור זכור הורדוס בעיקר כ"מלך הבנאי" ולא, כפי ששליט הציע בפתוס, "בשם היאה לו: הורדוס מלך ישראל". יש לדעתנו משהו מהאירוניה שספריו של קלוזנר על הורדוס כבר מזמן אינם נלמדים או נקראים אבל בזיכרון הקולקטיבי של החברה הישראלית "הורדוס שלו" הוא זה הרווח, אם בכלל.

ראו גם: דניאל שוורץ, "הורדוס המלך — עניין של פרספקטיבה", בתוך "הורדוס: מסעו האחרון של מלך יהודה", מוזיאון ישראל, עמ' 34-42